

Гайдук Ю. А.,
аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
юридичного факультету
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

PREVENTING DOMESTIC ABUSE IN NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Стаття присвячена домашньому насиллю, яке має міжнародний характер і торкається кожного, не дивлячись на релігійні чи політичні переконання. Найбільш незахищеними членами сім'ї є діти, жінки та люди похилого віку. У різних країнах світу існують різні законодавчі методи захисту та профілактики насилля.

Ключові слова: домашнє насилля, сімейне насилля у міжнародному законодавстві, профілактика насилля в європейських країнах.

Статья посвящена домашнему насилию, которое имеет международный характер и касается каждого, несмотря на религиозные или политические убеждения. Самыми незащищенными членами семьи являются дети, женщины и люди преклонного возраста. В разных странах мира существуют различные законодательные методы защиты и профилактики насилия.

Ключевые слова: домашнее насилие, семейное насилие в международном законодательстве, профилактика насилия в европейских странах.

The article is devoted to domestic violence, which has an international character and affects everyone regardless of religious or political beliefs. Most family members are not protected are children, women and the elderly. In different countries there are different legal methods of protection and prevention of violence.

Key words: domestic violence, family violence in international law, prevention of violence in European countries.

Домашнє (сімейне) насилля має міжнародний характер: за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, сімейне насильство торкнулось кожної шостої жінки світу. А найбільш незахищеними членами сім'ї є діти, оскільки страждають від жорстокості та насильства не тільки з боку батьків, а й від інших осіб, які їх виховують: усиновителі, опікуни, прийомні батьки та інших членів сім'ї.

Як правило, рівень насильства у країнах залежить від економічного розвитку країни: більшість жінок зазнають насилля і сприймають його як належне найчастіше у країнах із низьким розвитком економіки. Насилля над дітьми завжди є латентним, і лише за тяжкими наслідками діти, які постраждали, знаходять захист з боку держави і урядових установ. У зв'язку з цим виявити саме насилля у сім'ї є дуже складно, оскільки члени сім'ї намагаються приховати прояви насилля над слабшою частиною родини: дітьми, жінкою, людьми похилого віку або інвалідами.

У всесвітній практиці існує два основні підходи до проблеми попередження домашнього насилля:

1) ресторативний, який спрямований на урегулювання конфлікту та збереження сім'ї, який включає судовий захист та примусові програми медичної та психологічної допомоги;

2) карний, що направлений на руйнування циклу насилля (англ. *breaking the cycle of violence*) шляхом розірвання відносин між конфліктуючими сторонами [1].

У законодавчо розвинених країнах переважає карний підхід вирішення проблеми, який передбачає різну міру відповідальності за скоєння домашнього насилля.

Метою статті є висвітлення на національному та міжнародному рівнях законодавства, що регулює попередження домашнього насилля та його профілактику. Проблеми впровадження світового досвіду у сфері протидії насильству в сім'ї висвітлювались у роботах М. Тучака, Т. Сидоренкова, М. Євсюкової, Н. Романової, А. Благі, Л. Колпакової, І. Сквірського, О. Белової, В. Вітвіцької, О. Ковальової, К. Левченко, І. Трубавіної, Н. Юзікової Н. та інших.

Розглянемо цю проблему у вітчизняній практиці. В Україні у 2001 році був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». На сьогоднішній день дуже малі важелі впливу у поліцейських для захисту потерпілих від насильства, оскільки домашнє насильство в Україні розглядається лише як адміністративне правопорушення, і, відповідно до статті 1732 Кодексу України про адміністративне правопорушення, передбачені санкції у вигляді арешту до 15 діб та громадські роботи [2]. Хоча Президентом України у березні 2015 року підписано Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї» № 187-VIII, яким виключене адміністративне покарання у вигляді штрафу та виправних робіт. Також законом передбачений привід особи, яка ухиляється від явки до органу внутрішніх справ або суду по справі про вчинення насильства в сім'ї.

Голова парламентського комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, народний депутат Андрій Кожем'якін зазначав: «Ухвалення цього законопроекту приведе до підвищення ефективності впливу в залученні осіб

до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання припису або неявки в органи внутрішніх справ».

Також у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї» обґрунтовувалась необхідності прийняття змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї.

Як свідчить статистика МВС України, за період 2004 року – перше півріччя 2011 року органами внутрішніх справ було складено 748 353 адміністративних протоколи за ст. 173-2 КУпАП. За даними Державної судової адміністрації України, в період 2006 – першого півріччя 2011 років судами було розглянуто 512 459 справ. Найбільш поширеною санкцією, що застосовується до цієї категорії правопорушників, є саме штраф. Так, судами було винесено 416 104 рішення про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу. Загальна сума накладених штрафів за цей період становить 20 027 770 грн., з яких сплачено добровільно 6 471 271 грн. Менш поширеним покаранням є виправні роботи з відрахуванням 20% заробітку в дохід держави.

Однак застосування штрафів, так само як покарання у вигляді виправних робіт з відрахуванням 20% заробітку в дохід держави, не є ефективними, тому що здебільшого впливає не на порушника, а на його сім'ю в цілому або ж на жертву, оскільки 20% заробітку сплачується із сімейного бюджету, а штраф сплачується або із сімейного бюджету або з кишені самої жертви, якщо правопорушник ніде не працює.

Застосування ж до осіб, які вчинили насильство в сім'ї, громадських робіт або адміністративного арешту спричинюють негативні наслідки особистого характеру саме для правопорушника [3].

Законодавчою владою України зроблені позитивні намагання урегулювати попередження домашнього насилля, однак ці санкції є м'якшими, ніж санкції, які застосовуються державами Європи.

Застосований судами арешт за скоєне правопорушення не завжди вирішує проблеми, що виникають з питання насилля в сім'ї, оскільки для потерпілих від насилля відсутні належні умови захисту (тимчасові притулки, психологічні центри допомоги тощо). Стосовно порушників, то ці особи після прийнятого судового рішення повертаються знову в сім'ю, де залишається конфліктна ситуація, а громадські роботи взагалі як система санкцій не розвинута в Україні. Законодавством України не передбачено санкцій і зобов'язань, які б передували вчиненню злочинів (заборона у наближенні, побаченні з особами чи побачення тільки у громадських місцях). У зв'язку з цим в абсолютній кількості випадків насильники залишаються безкарними.

Для прикладу позитивного врегулювання сімейного насилля доцільно розглянути приклади міжнародного законодавчого регулювання захисту сімейних правовідносин та профілактики насильства.

В Республіці Білорусії профілактиці домашнього насилля сприяє Закон «Об основах деятельности по профилактике правонарушений», який набрав чинності 16 квітня 2014 року. Відповідно до вимог Закону (стаття 31 «Защитное предписание») дозволяється тимчасово виселити громадянина, що вчинив насилля у сім'ї, із сумісного із потерпілим житлового приміщення. Виселення на строк від 3 до 30 днів проводиться у несудовому порядку на підставі рішення правоохоронних органів [4]. У 2015 році правоохоронними органами було винесено 1 152 «предписания», які зобов'язували громадян тимчасово покинути їхнє житло.

Відповідно до статистичних даних правоохоронних органів Білорусії у 2013 році було зареєстровано 1 005 злочинів – вчинення тяжкої шкоди здоров'ю [5], а у 2015 році вже 842 [6], таким чином, кількість злочинів суттєво зменшилась.

В Республіці Польщі, відповідно до Кримінального кодексу від 6 червня 1997 року, насильство в сім'ї потрапляє до категорії «злочини проти сім'ї і опікунства» [7]. Згідно із статтею 207 § 1 Кримінального кодексу «усі ті, хто завдають шкоди фізичної чи психологічної природи членові своєї сім'ї, особі, яка постійно чи тимчасово перебуває під їхньою опікою, неповнолітньому чи беззахисній особі, підлягають ув'язненню від трьох місяців до п'яти років». Таким чином, саме визначення насильства в сім'ї включає в себе фізичну і психологічну складові.

Строк позбавлення волі збільшується до десяти років, якщо правопорушник діяв із надзвичайною жорстокістю (§ 2), а також щонайменше на два роки і щонайбільше на дванадцять років, якщо постраждала особа намагається покінчити життя самогубством унаслідок дій правопорушника (§ 3).

Відповідно до чинного законодавства Польщі на підставі підозри про насильство в сім'ї може повідомити будь-яка особа, що обов'язково приведе до негайного розслідування.

Згідно зі статистичними даними поліції, за кожен з останніх трьох років сталося близько 86 500 втручань поліції в ситуації насильства у сім'ї. Польща не має виправних чи реабілітаційних програм для жорстоких чоловіків. Рівень рецидиву злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї, становить 72,4%.

Органи влади вживають деяких заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї. У 1999 році Міністерство юстиції написало Хартію прав потерпілих. Систему «блакитних карток» (зразки звітів про випадки насильства) впроваджено в 1998 році національними поліцейськими органами на всій території Польщі. Вона спрямована на спрощення і стандартизацію процедури втручання поліції у ситуації насильства в сім'ї. Картки призначені для використання поліцейськими під час їхніх втручань. Одна з «блакитних карток» надає потерпілій особі інформацію про його чи її права і номери телефонів інституцій, які можуть допомогти потерпілим від насильства. Інша картка містить вказівки для збирання і документування свідчень про місце злочину.

Органи місцевої влади, а саме регіональні центри сприяння сім'ї та центри соціальної допомоги, які працюють згідно з Актом соціальної допомоги від 29 листопада 1990 року, мають провідну роль у подоланні насильства в сім'ї. Державне реагування на насильство в сім'ї координує Державна агенція з попередження проблем, пов'язаних з алкоголізмом. В організації вважають, що насильство в сім'ї пов'язане з алкоголізмом. Проте неурядові організації стверджують, що алкоголізм може призвести до насильства в сім'ї, але він не є його причиною.

Також необхідно зазначити, що позитивним досвідом у Польщі є такий захід впливу на правопорушників, як «подання ухвали про покарання до відома публіки в загальному порядку». Аналогічний досвід щодо осіб, які вчинили насильство в сім'ї, можливо запровадити й в Україні, оскільки оприлюднення фактів вчинення насильства в сім'ї, особливо в сім'ях публічних осіб, буде додатковим чинником профілактики насильства в сім'ї.

Згідно із законодавством Франції за насилля члена сім'ї вже наступає кримінальна відповідальність, і громадські організації з боротьби з насиллям можуть бути позивачами в суді [8].

Актом від 4 квітня 2006 року введено до Кримінального кодексу загальне визначення обтяжуючих обставин для всіх злочинів, здійснених подружжям і партнерами. Закон поширює це на партнерів, які живуть із постраждалою особою за Угодою громадянської солідарності, і на колишнє подружжя, на партнерів, які живуть разом, за умови, що правопорушення вчинене тоді, коли пара перебувала разом або після розлучення, і вчинене внаслідок стосунків між кривдником і постраждалою особою.

Відповідними правопорушеннями є насамперед акти насильства: тортури і жорстокість, насильство, яке ненавмисно призвело до смерті, насильство, результатом якого є каліцтво чи повна непрацездатність, чи насильство, яке призвело до непрацездатності, що триває більше восьми днів, непрацездатності, що триває менше восьми днів, або яке не приводить до непрацездатності.

Обтяжуючі обставини, які загалом застосовуються законом до справ насильства з боку інтимного партнера, поширюються також на випадки зґвалтування, іншого сексуального насильства і вбивство. Таким чином, Закон підтверджує правовий прецедент, установлений Касаційним судом, що визнає зґвалтування у шлюбі. Вироки за такі правопорушення коливаються від трирічного ув'язнення і штрафу в 45 тисяч євро до довічного ув'язнення. Більше того, заходи, вжиті до і після ув'язнення, дають санкцію на виселення кривдника з дому.

До розгляду справи судовий нагляд кривдника уможлиблює припинення співжиття і заборону будь-яких контактів із потерпілою особою (стаття 138-9 Кримінально-процесуального кодексу). Кривдника, який не виконує ці заходи, може очікувати досудовий арешт. Суди можуть заборонити кривдникам перебувати в помешканні потерпілої особи на будь-якій стадії кримінального переслідування. Таку заборону

можна здійснити відразу після повідомлення про правопорушення та супроводити її зобов'язанням кривдника пройти курс медичного, соціального чи психологічного лікування. Кілька актів (15 червня 2000 року, 15 листопада 2001 року і 9 вересня 2002 року) збільшили права потерпілих стосовно надання інформації і того, як потерпілих приймають у поліцейських відділках і як ставляться до них під час судового розгляду. З моменту прийняття Акта від 26 травня 2004 року у контексті розлучення суддя в сімейних справах уповноважений видавати негайну постанову про використання сімейного помешкання і судовий ордер, що забороняє партнеру, який вчиняє насильство, входити до помешкання після здійснення найперших актів насильства і до початку процесу розлучення за умови, що протягом наступних чотирьох місяців подано заяву про розлучення.

Незалежно від того, чи розпочато процес розлучення, стаття 220-1 Цивільного кодексу передбачає, що в тих випадках, коли «або чоловік, або дружина серйозно нехтує своїми обов'язками в такий спосіб, що загрожує інтересам сім'ї», суддя в сімейних справах може видати наказ про вжиття негайних заходів.

В Австрійській Республіці Австрійська національна асамблея у листопаді 1996 року прийняла Акт про захист від насильства у сім'ї, який набув чинності 1 травня 1997 року, поправки до нього – 1 січня 2000 року і 1 січня 2004 року.

Положення Акта про захист від насильства у сім'ї викладені у Цивільному кодексі, Правоохоронному кодексі (Enforcement Code) та Акті служби безпеки, тому він не є єдиним законом.

Закон забезпечує право потерпілого на захист від кривдника у його / її життєвому середовищі і в соціальному оточенні, надаючи поліції повноваження виселяти правопорушників і накладати заборонні ордери. Заборонний ордер може бути продовжено, якщо особа, життя якої перебуває під загрозою, звертається до сімейного суду за тимчасовою судовою заборонаю. Окрім нього, були засновані «центри втручання», які пропонують безкоштовні консультаційні послуги й підтримку потерпілим від насильства у сім'ї.

Якщо правопорушник погрожує чи завдає шкоди особі, яка мешкає в тому ж домі, поліція має право виселити правопорушника зі спільного житла і близького оточення та заборонити йому туди повертатися, навіть якщо він є власником будинку чи квартири.

Постраждала особа не може вплинути на видання заборонних ордерів. Заборонний ордер є чинним 10 днів, і впродовж перших трьох днів поліція контролює його виконання. У зв'язку з цим правопорушник повинен передати свої ключі поліції. Якщо він хоче забрати якісь речі, він повинен повідомити постраждалу особу про свій прихід.

Якщо правопорушника застали вдома під час чинності заборонного ордеру, його штрафують за це порушення згідно з адміністративно-кримінальним правом і навіть можуть заарештувати, якщо він відмовляється покинути приміщення. Якщо потерпіла

особа дозволила кривднику повернутися додому, її також можуть оштрафувати.

У всіх дев'ятьох австрійських провінціях були засновані так звані центри втручання. Це неурядові організації, які фінансуються Федеральними міністерствами внутрішніх і соціальних справ. Їх основними завданнями є турбота про людей, що зазнають насильства, і налагодження контактів з усіма інституціями, які займаються захистом від насильства. Поліція має без затримки повідомляти центрові втручання про кожне виселення і заборонний ордер, долучаючи також особисту інформацію потерпілої особи. Центр контактує з потерпілими і пропонує їм підтримку (складання планів виходу з кризи, програм безпеки тощо). Впродовж десяти днів після видачі заборонного ордера потерпіла особа може подати заяву про тимчасову судову заборону до цивільного (сімейного) суду. Якщо така заява подана, заборонний ордер автоматично продовжується на 20 днів.

Протягом цього періоду суд зобов'язаний прийняти рішення. Тимчасова судова заборона може видаватися на (колишнього) близького родича після фізичного насильства або після погроз у разі психологічного тероризування, якщо воно серйозно шкодить психологічному здоров'ю потерпілої особи і коли такі напади роблять проживання з особою, яка вдається до насильства, нестерпним. Тимчасова судова заборона чинна впродовж 3 місяців (максимум). У випадку, коли потерпіла особа подала на розлучення (і ще в кількох інших особливих випадках), заборона може бути продовжена до розлучення. Кривднику можуть не лише заборонити заходити до свого помешкання, а й не дозволити з'являтися біля будинку та в інших визначених місцях (наприклад, на шляху потерпілої особи на роботу, на місці праці, у школі дітей). Контакти будь-якого виду також можуть бути забороненими. Якщо кривдник порушує наказ, що забороняє контакт, або заходить на захищену територію, потерпіла особа може подавати заяву на штраф за неповагу до суду.

Однією з основних рис Акта про захист від насильства в сім'ї є те, що у разі вчинення насильства поліція повинна реагувати, незважаючи на інтереси потерпілої особи, яка самостійно приймає рішення, лише стосовно тимчасової судової заборони. Такий двоступеневий підхід забезпечує розуміння того, що держава вважає себе відповідальною за безпеку в приватному житті і що вона обізнана з проблематичною ситуацією потерпілої особи, яка перебуває в насильницьких стосунках під тиском кривдника.

У Королівстві Швеції ще у 1998 році до Кримінального кодексу було включено новий злочин – «серйозне порушення недоторканості жінки». Він стосується повторюваних дій, караних за кримінальним законом, спрямованих чоловіками проти жінок, які мають чи мали тісні стосунки з правопорушником. «Серйозне порушення недоторканості жінки» означає те, що чоловік чинить певні кримінальні дії (насильство, протизаконну погрозу чи примус, сексуальні чи інші утиски, сексуальну експлуатацію тощо) проти жінки, з якою він є або був одружений,

або з якою він живе чи жив. У цьому випадку він засуджується за серйозне порушення недоторканості жінки замість окремого злочину, який він вчинив. Необхідною умовою для засудження за правопорушення є те, що акти були частиною повторюваного порушення недоторканості жінки і спрямовувалися на заподіяння серйозної шкоди її впевненості в собі.

Покаранням є ув'язнення від шести місяців до шести років. У 1988 році набув чинності Акт про заборонний ордер, що дає захист жінкам, яким погрожують, переслідують чи утискають. Ордери забороняють чоловікам мати контакти чи відвідувати жінок, коли існує ризик переслідування, утисків чи іншої кримінальної дії. Покаранням за порушення ордера є штраф або однорічне ув'язнення.

Відповідно до законодавства Португальської Республіки насильство в сім'ї є злочином згідно з кримінальним законодавством; воно класифікується як «фізичне чи психологічне жорстоке ставлення до подружжя, неповнолітнього чи неповноправної особи» і тягне за собою тюремне ув'язнення від одного до п'яти років. Поправка від 1 жовтня 1995 року до правових положень у цій сфері означає, що тепер вони також використовуються для «осіб, що живуть разом як чоловік та дружина». Закон від 27 травня 2000 року № 7/2000 зробив злочин жорстокого поводження з подружжям чи партнером публічним. Це означає, що не лише потерпілі, а й кожен, хто знає про такі випадки, може подати заяву та / або порушити справу.

Поліцейські органи зобов'язані інформувати органи обвинувачення, якщо їм відомо про такі злочини. Заборона контактувати з потерпілою особою, у тому числі виселення агресора з дому максимально на два роки, може встановлюватися як додатковий захід. З 2006 року для ефективнішого впровадження цього заходу на агресорів, засуджених до виселення із сімейного помешкання, можуть одягати електронний браслет. Жінки, які зазнали насильства в сім'ї, у Португалії можуть подавати в суд на компенсацію, яку має виплатити кривдник. Якщо жорстоке поводження з подружжям чи особами, які живуть разом як чоловік і дружина, вважається жорстоким злочином, Акт 129/99 від 20 серпня 1999 року, санкціонуючи систему, за посередництвом якої держава може вимагати компенсацію для потерпілих, передбачає, що, якщо нападник не виплатить компенсацію, держава може зробити це від його імені.

Така схема використовується для жінок, які стали жертвами злочинів, передбачених статтею 152 параграфа 2 Кримінального кодексу (жорстоке поводження) або на португальській території, або за кордоном (в останньому випадку за умови, що потерпіла має португальське громадянство, потрапляє в серйозну фінансову скруту внаслідок вчинення злочину і не має права на компенсацію від держави, у якій злочин було вчинено).

Новий Кримінальний кодекс, який набув чинності у 2006 році, звертає особливу увагу на злочин насильства в сім'ї, змінюючи природу правопорушення. Тепер кодекс включає в себе жорстоке пово-

дження щодо колишнього подружжя, людей (тієї ж або протилежної статі), які живуть разом у стосунках подружжя, і людей, які мають стосунки подружжя, але не живуть разом. Він також вважає правопорушенням таким, що відбулося, на основі єдиного серйозного акта жорстокого поводження, тоді як попереднє законодавство вважало таким лише повторюване жорстоке поводження.

У законодавстві багатьох країн діє спеціальний закон про попередження насилля у сім'ї. Розмір суспільного терпіння до проблеми домашнього насилля залежить від особливостей національної культури та корумпованості державних органів.

Необхідно звернути увагу на те, що виконання Закону України «Про попередження насильства у сім'ї» проходить досить складно, незважаючи на наявність відповідних підзаконних актів та створення мережі закладів для надання необхідної допомоги населенню. На думку правозахисників, основна причина такої ситуації – відсутність відповідних цільових програм на державному та регіональному рівнях, інформаційної обізнаності щодо можливого захисту у населення (постраждалих), жорстких санкцій щодо порушників і подальшого механізму профілактики насильників та жертв.

Таким чином, необхідно виокремити аспекти, які становлять науковий і практичний інтерес для вдосконалення чинного законодавства у сфері поперед-

ження насильства в сім'ї, зокрема відповідальності за вчинення цього виду правопорушень:

- дії правоохоронних органів повинні бути направлені на вилучення із сім'ї насильника, а не жертви;

- можливості застосування широкого спектру видів адміністративних стягнень, у тому числі й альтернативних, що в комплексі з диференційованим підходом до ситуації дають можливість ефективно застосовувати державно-владний примус;

- вдосконалення нормативно-правової бази застосування захисних приписів, які містять, крім норм заборони, ще й зобов'язальні положення;

- широка взаємодія правоохоронних органів із неурядовими організаціями у сфері надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги жертвам насильства в сім'ї, виховної роботи з агресором, яка спрямована на збереження сім'ї, в тому числі за допомогою низки корекційних заходів [9].

Відповідно до цього перспективи у подальших дослідженнях вбачаються у виведенні фахової дискусії щодо запобігання насильству сім'ї на новий рівень і розробленні рекомендацій для належного захисту постраждалих, адже зазначене питання безпосередньо стосується захисту прав людини, збереження сімейних цінностей та поліпшення кримінальної ситуації в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Van Wormer K. Restorative Justice as Social Justice for Victims of Gendered Violence: A Standpoint Feminist Perspective / K. Van Wormer // *Social Work*. – 2009. – Vol. 54, № 2. – P. 107–115.
2. Кодекс України про адміністративне правопорушення // Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 7 грудня 1984 року № 8073-Х.
3. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї : Пояснювальна записка до проекту Закону України / [Народні депутати України: І. Геращенко, О. Кондратюк, І. Бережна, Р. Павленко, Б. Тарасюк, П. Розенко, Л. Гриневич, О. Белькова].
4. Об основах деятельности по профилактике правонарушений : Закон Республики Беларусь от 4 января 2014 года № 122-3.
5. Общая статистика за 2013 год // МВД Республики Беларусь [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=253173>.
6. Общая статистика за 2015 год // МВД Республики Беларусь [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=256493>.
7. Насильство в сім'ї та діяльність внутрішніх справ щодо його подолання : [навчальний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України] / [укладачі: А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заборода та ін.]. – К., 2012 – 220 с.
8. Assemblée nationale Constitution du 4 octobre 1958 treizième législature Enregistré à la Présidence de l'Assemblée nationale le 27 novembre 2009. Proposition de loi renforçant la protection des victimes et la prévention et la repression des violences faites aux femmes [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.assemblee-nationale.fr/13/propositions/pion2121.asp>.
9. Коломоєць О. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї / О. Коломоєць // Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – С. 202–208.